

**İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ**

ISSN 1303-7757

2009/1, Cilt: 8, Sayı: 15

**HITIT UNIVERSITY
DIVINITY FACULTY JOURNAL**

ISSN 1303-7757

2009/1, Volume: 8, Issue: 15

Bu dergi uluslararası

veri indeksi tarafından taranmaktadır.

Hitit Üniversitesi Adına Sahibi/ Owner on behalf of Hitit University

Prof. Dr. Serdar KILIÇKAPLAN
Rektör

Yazı İşleri Müdürü / Editor in Chief
Prof. Dr. Ferhat KOCA

Dekan / Dean

Editör / Editor

Doç. Dr. Halil İbrahim ŞİMŞEK

Editör Yrd. / Editorial Assistants

Yrd. Doç. Dr. Hasan Yücel BAŞDEMİR

Yrd. Doç. Dr. Süleyman GEZER

Dr. Sefer YAVUZ

Yayın Kurulu / Editoryal Board

Prof. Dr. Ferhat KOCA

Prof. Dr. Osman EĞRİ

Prof. Dr. Muhit MERT

Doç. Dr. Mehmet EVKURAN

Doç. Dr. Halil İbrahim ŞİMŞEK

Yrd. Doç. Dr. Hasan Yücel BAŞDEMİR

Yrd. Doç. Dr. Ramazan KARAMAN

Yayın Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Hacı Yunus APAYDIN

Prof. Dr. Hasan ONAT

Prof. Dr. Hüseyin ALGÜL

Prof. Dr. Hüseyin PEKER

Prof. Dr. Hüsnü Ezber BODUR

Prof. Dr. Mahmut Erol KILIÇ

Prof. Dr. Sadık KILIÇ

Prof. Dr. Süleyman TOPRAK

Prof. Dr. Şinasi GÜNDÜZ

Prof. Dr. Talat SAKALLI

Erciyes Ü. İlahiyat Fakültesi

Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi

Uludağ Ü. İlahiyat Fakültesi

Ondokuz Mayıs Ü. İlahiyat Fakültesi

Sütçü İmam Ü. İlahiyat Fakültesi

Marmara Ü. İlahiyat Fakültesi

Atatürk Ü. İlahiyat Fakültesi

Selçuk Ü. İlahiyat Fakültesi

İstanbul Ü. İlahiyat Fakültesi

S. Demirel Ü. İlahiyat Fakültesi

Teknik Hazırlık

H. İbrahim Şimşek

Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, bilimsel hakemli bir süreli yayın organıdır. Yılda iki sayı olarak yayımlanır. Dergide yayımlanan yazıların her türlü içerik sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazılar, yayıncı kuruluştan izin alınmadan kısmen veya tamamen bir başka yerde yayımlanamaz.

Baskı Yeri ve Tarihi / Publication Place and Date
Ankara, 2009

Baskı / Printing

ÖNCÜ BASIMEVİ

Kazım Karabekir Cad. Ali Kabakçı İşhanı

No: 85/2 İskitler Ankara

Tel: 0312 384 31 20

Yazışma adresi / Corresponding Adress

Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Dergi), ÇORUM

Tel: 0364 2346358 Fax: 0364 2346357

www.ilaf.hitit.edu.tr

Fiyatı: 10 TL

Bu Sayının Hakemleri / Referee Board of this Issue

Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN
(Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fakültesi)

Prof. Dr. Ali DURUSOY
(Marmara Ü. İlahiyat Fakültesi)

Prof. Dr. Ali AKYÜZ
(Marmara Ü. İlahiyat Fakültesi)

Prof. Dr. Ferhat KOCA
(Hitit Ü. İlahiyat Fakültesi)

Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ
(Marmara Ü. İlahiyat Fakültesi)

Prof. Dr. Kamil ÇAKIN
(Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi)

Prof. Dr. Mahmut AYDIN
(Ondokuz Mayıs Ü. İlahiyat Fakültesi)

Prof. Dr. Mevlüt KAYA
(Ondokuz Mayıs Ü. İlahiyat Fakültesi)

Prof. Dr. Muhit MERT
(Hitit Ü. İlahiyat Fakültesi)

Prof. Dr. Mustafa ERTÜRK
(İstanbul Ü. İlahiyat Fakültesi)

Prof. Dr. Osman EĞRİ
(Hitit Ü. İlahiyat Fakültesi)

Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR
(Fırat Ü. İlahiyat Fakültesi)

Prof. Dr. Talip TÜRCAN
(Süleyman Demirel Ü. İlahiyat Fakültesi)

Doç. Dr. Ali AKDOĞAN
(Rize Ü. İlahiyat Fakültesi)

Doç. Dr. Ali Rıza AYDIN
(Ondokuz Mayıs Ü. İlahiyat Fakültesi)

Doç. Dr. Bayram Ali ÇETİNKAYA
(Eskişehir Osman Gazi Ü. İlahiyat Fakültesi)

Doç. Dr. Erkan PERŞEMBE
(Ondokuz Mayıs Ü. İlahiyat Fakültesi)

Doç. Dr. İsmail KÖZ
(Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi)

Doç. Dr. Kaşif Hamdi OKUR
(Hitit Ü. İlahiyat Fakültesi)

Doç. Dr. Mustafa BIYIK
(Hitit Ü. İlahiyat Fakültesi)

Doç. Dr. Şaban HAKLI
(Hitit Ü. İlahiyat Fakültesi)

Yrd. Doç. Dr. Harun ANAY
(Marmara Ü. İlahiyat Fakültesi)

Yrd. Doç. Dr. Naci KULA
(Eskişehir Osman Gazi Ü. İlahiyat Fakültesi)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Doç. Dr. Kâşif Hamdi OKUR

İslam Hukuku'nda Boşama Yemini (Talâka Yemin) Meselesi

Oath of Divorce Issue in Islamic Law 5-30

Doç. Dr. Mahmut KAVAKLIOĞLU

Kendisine Yönelik Hatalı Yorumlar Karşısında Hz. Peygamber

The Prophet Muhammad's demeanor in the face of Incorrect Comments to him 31-58

Doç. Dr. Reza AKBARİ, Dr. Tahir ULUÇ

Günümüz İran'ında Felsefi Hayata Genel Bir Bakış

An Overview of the Philosophical Life in Contemporary Iran 59-75

Yrd. Doç. Dr. Muammer CENGİL

Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi I. Sınıf Öğrencilerinin Benlik Saygısı Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi

The Survey on Self-esteem of Students of Divinity Faculty of Hitit University according to Some Variable 77-102

Dr. Aytekin ÖZEL

Mantığı Geleneksel Kelama Uygulamak: Şehristânî'nin *Kitâbü'l-Musâraati'l Felâsife* Adlı Eseri Üzerine Bir Çalışma

Applying Logic to Traditional al-Kalam: A Study on al-Shahrastani's Work Entitled *Kitab al-Musara'a al-Falasifa* 103-117

Dr. Yakup OŐTU

**Dine Normatif ve Popüler Yaklaşım: “Bir Dini Yönelim Ölçeđi Dene-
mesi”**

Approach to Religion by the Normative and Popular: “A Test on the Reli-
gious Orientation Scale” 119-139

Ammar FRAYHAT, Amjad ABDULAZİZ, Mohammad THALGİ

**Ürdün’deki Şer’î Liselerin Birinci Sınıflarında Okutulan Akaid Ders
Kitabının Kapsadığı Deđerler**

Values Analysis of the Faith Lesson Textbook of the First secondary Grade
in Jordan 141-156

Süleyman TURAN

Kadınların Hıristiyan Misyon Tarihindeki Yeri

The Place of Women in the History of Christian Missions 157-177

Şihâbuddîn Ebû’l-Abbâs Ahmed b. İdrîs el-Mâlikî el-Karâfi

Çeviren: Yrd. Doç. Dr. Kadir GÜRLER

Fetvâ, Kazâ ve İmâmet Üçgeninde Hz. Peygamber’in Tasarrufları 179-188

Kitap Tanıtım ve Deđerlendirmeleri / Book Reviews

Hazırlayan: Prof. Dr. Musa YILDIZ

Mustafa Tatçı, *Yûnus Emre Külliyyâtı*, H Yayınları, (c. 1-6). İstanbul 2009. 189-191

Hazırlayan: Ar. Gör. Süleyman TURAN

Roger P. SCHROEDER, *What is the Mission of the Church? A Guide for
Catholics*, Orbis Books, Maryknoll 2008, XIII+159 s. 192-195

GÜNÜMÜZ İRAN'INDA FELSEFİ HAYATA GENEL BİR BAKIŞ

Reza AKBARİ* Tahir ULUÇ**

Özet

Günümüz İran'ında Felsefi Hayata Genel Bir Bakış

İran toprakları hem İslam öncesi hem de İslamî çağlarda felsefe için gelişip serpileceği verimli bir ortam olagelmıştır. Bugün için de felsefe İran fikir ve kültür hayatının vazgeçilmez bir unsuru olmaya devam etmektedir. Batılı felsefe tarihçileri İslam dünyasında felsefi hayatı İbn Rüşd ile sonlandırmakla birlikte gerçekte felsefe İran topraklarında hayatini hep muhafaza etmiştir. İran'daki son otuz yıl içindeki siyasî ve sosyal gelişmeler ülkede felsefeye ilgiyi artırmış ve felsefi yayınlara ivme kazandırmıştır. Bunda Allâme Tabâtâbâî, Murtazâ Mutahharî ve İmâm Humeyni gibi İran İslam Devrimi'nin (1979) siyasî ve fikrî liderlerinin felsefeye olan derin ilgisi büyük bir rol oynamıştır. Bu makalede İran'da son otuz yıl içinde felsefenin ve özelde İslâm Felsefesi'nin durumu ve konumu tasvir edilecektir. İlk olarak üniversitelerdeki ve "hovezât-ı ilmiye" olarak bilinen medreselerdeki felsefe araştırmaları ve öğretiminden söz edilecek, sonra önde gelen felsefe araştırmacıları tanıtılacaktır. Ardından felsefe enstitüleri ve felsefi yayınlardan bahsedilecektir. Son olarak felsefe karşıtı akımlardan söz edilecektir.

Anahtar kelimeler: İran, İslam Felsefesi, Molla Sadrâ, İmâm Humeynî, Allâme Tabâtâbâî, Murtazâ Mutahharî

Abstract

An Overview of the Philosophical Life in Contemporary Iran

Iran has been a fertile soil for philosophy to thrive and flourish in the pre-Islamic and Islamic ages. Philosophy is an essential part of the intellectual and cultural life in Iran in the present time, too. The Western historians of philosophy tend to view Ibn Rushd as the end of the story of philosophy in the Muslim world. However, philosophy has ever had a safe haven in the soil of Iran. The political and social developments that took place in the last thirty years boosted the popular interest in philosophy and increased the philosophical publications. The fact that the political and intellectual leaders of the Islamic Revolution (1979) like İmâm Khomeinî, 'Allâmah Tabâtâbâî and Mortazâ Motahharî had a deep interest in philosophy played a decisive role in this process. This article is intended to describe the position of philosophy in Iran in the past thirty years with a special emphasis on the classic Islamic Philosophy. First, we will speak of the studies in philosophy and the teaching of philosophy at universities and madrasas known as "howazât-e ilmiyyah". Then, we will introduce some leading Iranian researchers of philosophy. Afterwards, we will talk about the institutes and research centers of philosophy as well as their philosophical publications. Lastly, we will touch on the anti-philosophical trends and discourses.

Keywords: Iran, Islamic Philosophy, Mulla Sadrâ, İmâm Khomeinî, 'Allâmah Tabâtâbâî, Mortazâ Motahharî

* Doç. Dr., İmâm Sâdık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Felsefesi ve Kelâm Öğretim Üyesi (Tahran/İran), e-mail: rezaa.akbari@gmail.com

** Dr., Selçuk Ü. İlahiyat Fakültesi

Giriş

Felsefenin ve özeldede İslâm Felsefesi'nin günümüz İran'ında önemli bir konumu vardır. Pek çok üniversitede felsefe bölümünün bulunması, felsefenin medrese müfredatının aslı bir cüzü olması, çok sayıda felsefe enstitüsünün faaliyetleri ve felsefeye ilgi gösteren pek çok öğrenci ve araştırmacının bulunması bunun açık göstergeleridir.

İran'da felsefe geleneği İbn Sînâ (ö.428/1037), Behmenyâr (ö.459/1067), Şihâbeddîn Sühreverdî (ö.587/1191), Celâleddîn Devvânî (907/1501), Sadreddîn Deştégî (ö.903/1497), Mîrdâmâd (ö.1040/1632) ve Molla Sadrâ (ö.1050/1641) gibi büyük filozoflar ve İsferyînî (ö.418/1027), Gazzâlî (ö.505/1111), Fahreddîn Râzî (ö.606/1210) ve Nasîruddîn Tûsî (ö.672/1273) gibi felsefeyle de ilgilenmiş büyük Kelâmcılardan oluşan kesintisiz bir silsileye sahiptir. Bu gelenek sayesinde İranlılar'ın geçmişte ve halihazırda felsefeyle güçlü bir bağı olmuş ve felsefî düşünce alanında önemli eserler ortaya koymuşlardır.

Bu makalede İran'da son otuz yıl içinde felsefenin durum ve konumunu ana hatlarıyla tasvir etmeye çalışacağız. İlk olarak üniversite ve medreselerdeki felsefe araştırmaları ve öğretiminden söz edeceğiz. Akabinde önde gelen felsefe hocalarından ve araştırmacılarından bahsedeceğiz. Sonraki başlıkta önemli felsefe enstitülerinden ve felsefî yayınlardan bahsedeceğiz. Son olarak felsefe karşıtı fikir ve akımlara değineceğiz.

1. Üniversitelerde Felsefe

İran'ın modern anlamda ilk üniversitesi olan Tahran Üniversitesi 1934 yılında kurulduğunda açılan altı fakülteden birisi Edebiyat ve Beşerî İlimler Fakültesi (*Dânişkede-i Edebiyât ve Ulûm-ı İnsanî*)¹ olup felsefe bölümü de içermekteydi. Bu yıllarda üniversitelerdeki ilk felsefe hocaları medreselerden üniversitelere intisap eden kimselerdi. Felsefe öğretim yöntemi Meşşâî, İsrâkî ve Hikmet-i Mûteâliye ekollerine mensup filozofların eserlerinden belli felsefî konuların işlenmesi şeklindeydi. Ayrıca müfredatta bir miktar Kelâm ve tasavvuf da vardı.

İran İslâm Devrimi'ni (1979) izleyen on-on beş yıla kadar üniversitelerde

---

1 Bk. <http://www.ut.ac.ir/en/main-links/background.htm> (erişim: 13.04.2009).

felsefe öğretiminin genel vaziyeti böyleydi. Ancak 1990lı yılların başlarında felsefe bölümlerinin doktora programlarında yeni bir model benimsendi. Bu modelde doktora öğrencileri Meşşâi Felsefe, İshrâk Felsefesi, Hikmet-i Mütêâliye veya Karşılaştırmalı İslâm ve Batı Felsefesi alanlarından birisini seçebiliyordu. Öğrenciler çalışmalarını esas itibarı ile seçtikleri alana yoğunlaştırmakla birlikte diğer alanların literatüründen de haberdar idiler.

Bu modelin başarılı olması sonucunda İnan genelindeki felsefe hocaları onu benimseyip kendi felsefe bölümlerinde uygulamaya koydular. Aynı modelin bir uzantısı olarak üniversitelerde yüksek lisans ve doktora düzeyinde Din Felsefesi Bölümü, doktora düzeyinde Karşılaştırmalı İslâm ve Batı Felsefesi Bölümü, yüksek lisans ve doktora seviyesinde Yeni Kelâm Bölümü, yüksek lisans ve doktora seviyesinde Bilim Felsefesi Bölümü kuruldu. Bu bölümler halen mevcut olup öğretim ve araştırma faaliyetlerine devam etmektedir.

İnan üniversitelerindeki felsefe öğretimini takip edilen yöntem bakımından üç kategoriye ayırabiliriz. Bu tasnifte öğretim faaliyetlerinde kullanılan metinlere ve onların kullanılış biçimine dayanmaktayız:

1. **Metin Merkezli Yöntem:** Bu yöntemde felsefe öğretimi, kitap ve metin merkezli olarak sürdürülmektedir. Lisans, yüksek lisans ve doktora seviyelerinde takip edilen metinler genel olarak şöyledir:
  - a. Lisans: Muhammed Hüseyin Tabâtabâî'nin (ö.1981) *Bidâyetü'l-hikme ve Nihâyetü'l-hikme*'si² veya Molla Hâdî Sebzvârî'nin (ö.1872) *Şerhü'l-manzûme*'si.³
  - b. Yüksek Lisans: İbn Sînâ'nın *el-İşârât ve't-tenbîhât*'ı,⁴ Şihâbeddîn Sühreverdî'nin *Hikmetü'l-işrâk*'ı⁵ ve Molla Sadrâ'nın *eş-Şevâhidü'r-rubûbiyye*'si.⁶

2 Muhammed Hüseyin Tabâtabâî, *Bidâyetü'l-hikme*, edit.: Abbâs Alî ez-Zârî'î es-Sebzvârî, Müessesetu'n-Neşrî'l-İslâmî, Kum 1427 (Kamerî); *Nihâyetü'l-hikme*, edit.: Ğulâm Rızâ el-Feyyâzî, Merkez-i Neşriyyât-ı Müessesese Âmûzeşî ve Pejûheşî İmâm Humeynî, Kum 1386 (Şemsî).

3 Molla Hâdî Sebzvârî, *Şerhu manzûme-i hikmet (Şerhu Ğureri'l-Ferâid)*, edit.: Mehdî Muhakkık-Toshihiku Izutsu, McGill Üniversitesi-Tahran Üniversitesi, Tahran 1360 (Şemsî).

4 İbn Sînâ, *el-İşârât ve't-tenbîhât*, Neşrî'l-Belâğa, Kum 1375 (Şemsî).

5 Şihâbeddîn Sühreverdî, *Hikmetü'l-işrâk (Mecmûe-i Mosennefât-ı Şeyh-i İshrâk)*, ed. Henry Corbin, Seyyid Hüseyin Nasr, Necefkulî Habîbî, Müessesese-i Mutâlaât ve Tahkîkât-ı Ferhengî, Tahran 1375 (1996) içinde), c. 2.

6 Sadreddîn Muhammed Şîrâzî (Molla Sadrâ), *eş-Şevâhidü'r-rubûbiyye fi'l-menâhici's-sulûkiyye*,

- c. Doktora: İbn Sînâ'nın *Şifâ*'sının *İlâhiyyât*⁷ bölümü, Molla Sadrâ'nın *el-Esfârü'l-erba'a*'sı⁸ ve İbn Arabî'nin (ö.638/1240) *Fusûsü'l-hikem*'inden⁹ bazı bölümler. Bu temel metinlere ilave olarak Nasîruddîn Tûsî'nin *Tecrîdü'l-i'tikâd*¹ ve Allâme Hillî'nin (ö.726/1326) bu esere yazdığı şerh olan *Şerhu tecrîdi'l-i'tikâd* da okutulmaktadır. Kâdî Adudiddîn İcî'nin (ö.756/1355) *el-Mevâkif fi 'ilmi'l-Kelâm*'ı ve Seyyid Şerîf Cürçânî'nin (ö.816/1413) bu esere yazdığı şerh, okutulan diğer iki önemli eserdir.
2. Konu Merkezli Yöntem: Bu yöntemde yukarıda zikredilen eserler temelinde felsefî konular işlenmektedir. Bu yöntemdeki ders isimleri ana başlıkları ile ontoloji, epistemoloji, insan ve din felsefesidir. Birinci ve ikinci yöntemin ortak özelliği, başlıcalarını zikrettiğimiz klasik felsefî metinlere dayanılmasıdır.
3. Problem Merkezli Yöntem: Bu yöntemde akıl-iman ilişkisi, kötülük problemi vs. gibi her felsefî problem ayrı bir ders olarak okutulmaktadır. Bu yöntemin yapısı gereği farklı felsefî problemler hakkında yazılmış pek çok eser ders kitabı olarak kullanılmaktadır.

Bu meyanda İslâm Felsefesi'ne yönelik yeni tarihsel yaklaşım metodundan da söz edilmelidir. Bu metod, klasik felsefî problemlerin doğuşundan modern döneme gelinceye kadar tarihî süreç içinde geçirdiği dönüşümleri ve bir dönem için felsefî bir problem olan, ama sonraki çağlarda bu özelliğini yitiren felsefî konuları incelemekte, yine bir felsefî meselenin geçmişten günümüze farklı filozoflar tarafından açıklanması, savunulması veya reddedilmesinde kullanılan felsefî yöntem ve argümanların tespit ve tahlilini konu edinmektedir. Bu metotta hedef bir felsefî meseleyi tarihsel bakış açısından yardım alarak daha derin ve kapsamlı bir şekilde anlamak ve ortaya koymaktır. Bu metoda göre yapılmış bir çalışma olarak "Var olanın Apaçıklığından Varlığın Apaçıklığına"¹⁰ adlı makaleyi ve *Molla Sadrâ Ekolünde Varlığın Bilgisi ve Epistemolojik So-*

edit.: Seyyid Celâleddîn Aştîyânî, Müessesese Bustân-ı Kitâb, Kum 1386 (Şemsî).

7 İbn Sînâ, *eş-Şifâ*, el-İlâhiyyât, edit.: Sa'îd Zâyid, Mektebetü Âyetillâh el-Mar'aşî, Kum 1404 (Kamerî).

8 Sadreddîn Muhammed Şîrâzî (Molla Sadrâ), *el-Hikmetü'l-mute'âliye fi'l-esfârî'l-akliyye el-erba'a*, Dâru İhyâi't-Turâs, Beyrut 1981.

9 Muhyiddîn İbn Arabî, *Fusûsü'l-Hikem*, edit.: Ebû 'Alâ 'Affî, Bağdat 1989.

10 Rızâ Ekberî, "Ez bedâhet-i mevcûd tâ bedâhet-i vücûd", *Endîşe-i Dinî*, Tâbistân 1385, no: 19, ss. 25-40.

nuçları¹¹ ve *İbn Sînâ Felsefesinde Varlığın Mahiyete Eklenti Oluşu ve Felsefî Sonuçları*¹² adlı tezleri zikredebiliriz.

Felsefe öğretimi yapılan İran üniversitelerinden başlıcaları şunlardır: Tahran Üniversitesi (*Dânişgâh-ı Tehrân*), İmâm Sâdık Üniversitesi (*Dânişgâh-ı İmâm Sâdık*), Şehîd Bihiştî Üniversitesi (*Dânişgâh-ı Şehîd Bihiştî*), Terbiyet-i Müderris Üniversitesi (*Dânişgâh-ı Terbiyet-i Müderris*), Allâme Tabâtabâi Üniversitesi (*Dânişgâh-ı Allâme Tabâtabâi*), Şehîd Murtazâ Mutahharî Yüksek Okulu (*Medrese Âli Şehîd Murtazâ Mutahharî*), Meşhed Üniversitesi (*Dânişgâh-ı Meşhed*), İsfahan Üniversitesi (*Dânişgâh-ı İsfahân*), Şiraz Üniversitesi (*Dânişgâh-ı Şîrâz*), Tebriz Üniversitesi (*Dânişgâh-ı Tebrîz*), Uluslararası Kazvin İmâm Humeynî Üniversitesi (*Dânişgâh-ı Beynelmillî İmâm Humeynî*), Şâhid Üniversitesi (*Dânişgâh-ı Şâhid*), Kum Üniversitesi (*Dânişgâh-ı Kum*) ve Âzâd İslâm Üniversitesi Bilimler ve Araştırmalar Birimi (*Dânişgâh-ı Âzâd İslâmî Vâhid Ulûm ve Tahkîkât*). Bu üniversitelerin bir kısmında sadece lisans seviyesinde felsefe öğretimi yapılırken diğer bir kısmında hem lisans hem de yüksek lisans ve doktora seviyesinde felsefe öğretimi yapılmaktadır.

İran üniversitelerinde Batı Felsefesi de önemli bir konuma sahiptir. 1990lı yıllara gelinceye kadar bu alanda öğretim Aristoteles ve Platon gibi Eskiçağ filozoflarının fikirlerinin, ana hatlarıyla Ortaçağ filozoflarının ve Descartes ve Kant'ın düşüncelerinin işlenmesi şeklindeydi. Ancak günümüzde bu alanda da ihtisaslaşma yönünde bir eğilim vardır. Bu durum Batı Felsefesi alanındaki doktora programlarının isimlerinde kendini göstermektedir:

1. Analitik Felsefe: Hamîd Vahîd Destcerdî bu bölümün kuruluşunda önemli bir role sahiptir. Analitik Felsefe Bölümü (*Rişte-i Felsefe-i Tahlîlî*), Tahran'daki Teorik Fizik ve Matematik Araştırmaları Enstitüsü'nde (*Müessese Tahkîkât Fîzik Nazarî ve Riyâziyât*) eğitim ve araştırma faaliyetlerini sürdürmektedir.
2. Sanat Felsefesi: Bu bölüm Mîrhüseyn Mûsevî, Şehrâm Pâzûkî ve Muhammed Rızâ Rîhtegerân gibi araştırmacılar öncülüğünde faaliyet göster-

11 Züheyr Ensârîyân, *İlm be vücûd ve peyâmedhây-ı ma'rifet şinahtî-yi ân der mekteb-i sadrâyî*, Dânişgâh-ı İmâm Sâdık, Dânişkede İlâhiyyât, Maârif-i İslâmî ve İrşâd, Gürûh-ı Felsefe ve Kelâm-ı İslâmî, 1387 (Şemsî)/2008.

12 Seyyid Muhammed Menâfyân, *Mes'ele ziyâdet-i vücûd ber mâhiyyet ve levâzim-i ân der felsefe ibn sînâ (nazariyye tekaddüm-i mâhiyyet ber vücûd-i hâss)*, Dânişgâh-ı İmâm Sâdık, Dânişkede İlâhiyyât, Maârif-i İslâmî ve İrşâd, Gürûh-ı Felsefe ve Kelâm-ı İslâmî, 1387 (Şemsî)/2008.

mektedir. Âzâd Üniversitesi Bilimler ve Araştırmalar Birimi ve Allâme Tabâtabâî Üniversitesi bu alanda eğitim veren kurumlar arasındadır.

3. Bilim Felsefesi: Mehdî Gülşenî, Saîd Zîbâ Kelâm ve Mûsâ Ekremî gibi araştırmacıların gayretleriyle kurulan bu bölüm, Şerîf Teknik Üniversitesi'nde ve Âzâd Üniversitesi Bilimler ve Araştırmalar Birimi bünyesinde öğretim ve araştırma faaliyetlerini sürdürmektedir. Ayrıca epistemoloji, ahlak felsefesi ve hukuk felsefesi alanında çalışmalar yapılmaktadır. Mustafâ Muhakkık Dâmâd ve Muhsin Cevâdî gibi isimler bu alanlarda araştırma ve öğretim yapmaktadır.

Karşılaştırmalı İslâm ve Batı Felsefesi de günümüz İran'ında revaçta olan bir felsefî disiplindir. Nitekim pek çok araştırmacı İslâm Felsefesi'nin konu ve problemleri ile Batı Felsefesi'nin konu ve problemlerini karşılaştırmakta, iki felsefî gelenek arasındaki benzerlik ve farklılık noktalarını araştırmakta, böylece iki felsefeyi de daha iyi anlamaya çalışmaktadır. Örneğin bir doktora tezinde Fahreddîn Râzî'nin fideist yaklaşımı ile Wittgenstein'nun fideist yaklaşımı karşılaştırılmıştır.¹³ Bir başka doktora tezinde Molla Sadrâ'nın diriliş hakkındaki düşüncesi ile Richard Price'ın aynı konuya ilişkin görüşleri mukayese edilmiştir.¹⁴

2. Medreselerde Felsefe

Medreselerde felsefe, felsefe taraftarlığı ve aleyhtarlığı uçları arasında varlığını sürdürmüştür. İran medreselerinde ve özellikle Kum medreselerinde felsefenin kökleşip yaygınlaşmasında İmâm Humeynî (ö.1989), Muhammed Hüseyin Tabâtabâî (ö.1981) ve Murtazâ Mutahhâri (ö. 1979) belirleyici bir rol oynamıştır.

Medreselerde felsefe öğretimi metin merkezli olup yakın tarihlere kadar Molla Sadrâ'nın *Esfâr* temel ders kitabı olarak kullanılmaktaydı. Ancak felsefe tahsiline yeni başlayan öğrenciler önce Molla Hâdî Sebzvârî'nin *Şerhü'l-manzûme*'sini çalışır, sonra *Esfâr*'a geçerlerdi. Tabâtabâî *Bidâyetü'l-hikme* ve *Nihâyetü'l-hikme*'sini yazdıktan sonra bu iki eser Kum'daki medreselerde yay-

13 Muhammed Hüseyin Mehdevî Nejad, *İrtibat-ı dîn ve felsefe ez didgâh-ı fahr râzî ve wittgenstein*, Dânişgâh-ı İmâm Sâdık, Dânişkede İlâhiyyât, Maârif-i İslâmî ve İrşâd, Gürûh-ı Felsefe ve Kelâm-ı İslâmî, 1386 (Şemsî)/2007.

14 Rızâ Ekberî, *Berresi tatbiki-yi câvidâneğî ve meâd bâ tekiyye ber ârâ-ı sadrî'l-müteellihîn şîrâzî ve price*, Dânişgâh-ı Tehrân, Dânişkede İlâhiyyât, Tahran 1380 (Şemsî)/2001.

gın bir şekilde ders kitabı olarak kullanılır olmuştur. Hatta bu iki kitap medreselerin felsefe müfredatında neredeyse tamamen Sebzvârî'nin *Şerhü'l-manzûme*'sinin yerini almıştır.

Humeynî'nin ve Tabâtabâî'nin felsefe alanında yetiştirdiği öğrencilerden pek çoğu bugün için İran üniversitelerinde felsefe hocalığı yapmaktadır. Muhammed Takî Misbâh Yezdî (d.1934)¹⁵ ve Abdullâh Cevâdi Âmulî (d.1933)¹⁶ bu kişiler arasındadır. Yine Gulâmhüseyn İbrâhimi Dînânî, Emîrabbâs Alîzemânî, Muhsin Cevâdî, Muhammed Saîdî Mehr, Muhammed Muhammedrızâyî, Rızâ Ekberiyân, Ahmed Vâizî, Gulâmhüseyn Tevekkülî ve Muhammed Takî Sübhânî gibi felsefe hocaları da Humeynî ve Tabâtabâî'nin öğrencilerindedir.

Medreselerde felsefe ve Kelâmın öğrenim ve öğretiminin yaygınlaşmasında Humeynî ve Tabâtabâî yanında şu isimlerin de çok önemli katkıları olmuştur:

1. Murtazâ Mutahharî: Medrese ve üniversitelerde felsefe öğretiminin yaygınlaşmasında Mutahharî'nin çok önemli bir rolü vardır. Aslında bu şahsın İran'daki felsefî düşünceye ve hayata katkısını kapsamlı bir şekilde ortaya koymak için müstakil bir çalışma yapılmalıdır. Ancak şunu ifade edelim ki Mutahharî İslâmî ilimler alanında kaleme aldığı otuz cildi aşan eserlerinden on üç cildini Kelâm, İslâm Felsefesi ve Batı Felsefesi'nin tahlil ve tenkidine ayırmıştır.¹⁷ Külliyyatı içinde *Usûl-ı felsefe ve revîş-i riyâlizm*'in (Felsefenin İlkeleri ve Realizm Metodu) özel bir önemi vardır.
2. Abdullâh Cevâdi Âmulî: Âmulî'nin felsefî araştırma ve öğretim faaliyetleri Molla Sadrâ'nın kurucusu olduğu Hikmet-i Müteâliye ve *Esfâr* ekseninde yoğunlaşmaktadır. Rızâ Ekberiyân, Hamîd Pârsânyâ ve Hasan Vâizî Muhammedî gibi isimler Âmulî'nin yetiştirdiği önemli şahsiyetlerdir.
3. Muhammed Takî Misbâh Yezdî: Kum'daki İmâm Humeynî Eğitim ve Araştırma Enstitüsü'nü (*Müessese Âmûzeşî ve Pejûheşî İmâm Humeynî*) kurarı ve halen başkanlığını yürüten Yezdî, İslâm Felsefesi'ni İslâm dünyasının ve İran toplumunun dinî, fikrî ve içtimâî problemlerine çareler üreten bir araç olarak kullanılmasını hedeflemiş; klasik İslâm düşüncesinin gü-

15 Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bk. <http://www.mesbahyazdi.org> (erişim: 13.04.2009).

16 Bk. http://iqna.ir/masan/news_detail.php?ProdID=131275 (erişim: 13.04.2009).

17 Mutahharî'nin eserleri İntişârât-ı Sadrâ tarafından *Mecmûe-yi âsar-ı şehîd mutahharî* adıyla şimdiye dek 25 cilt olarak basılmış ve yazma halindeki eserleri basıma hazırlanmaya devam edilmektedir. Bu külliyyenin ilk on üç cildi Kelâm ve felsefeye hasredilmiştir.

nümüze uyarlanmasında çaba harcamıştır. Bu amaçla kaleme aldığı eserler arasında Tabâtabâî'nin *Nihâyetü'l-hikme*' sine yazdığı eleştirel şerhi¹⁸ önemlidir. Aynı enstitüde Abdurresûl Ubûdiyyet, Muhammed Hüseyin Haşmetpûr ve Gulâmrızâ Feyyâzî gibi isimler de felsefe alanında araştırma ve öğretim faaliyetlerini sürdürmektedir.

4. Cafer Sübhânî (d.1928)¹⁹: Sübhânî Kelâm öğretiminin medreselerde yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca onun Kelâm dersleri *el-İlâhiyyât* adlı Arapça bir eser olarak yayınlanmıştır.²⁰ Yine bu kişinin çabalarıyla 1979 yılında Kum'da İmâm Sâdık Medresesi (*Müessese Ta'limâtî ve Tahkikâtî İmâm Sâdık*)²¹ kurulmuştur.

1979-80 yıllarında İmâm Humeynî'nin emri ile kurulan Kum İslâmî İlimler Kurumu (*Deftâr-i Tebliğât-ı İslâmî Hovze-i İlmiyye Kum*),²² İslâm Felsefesi ve Kelâm'ın İran'daki dinî öğretim müfredatına girmesinde önemli bir vazife icra etmiştir. Bu kurum İslâmî öğretilerin beşerî bilimlerin farklı alanlarında ihya edilmesi için faaliyet göstermekte, bu amaçla İslâmî ilimler alanında ve özelde İslâm Felsefesi ve Kelâm sahasında yapılan araştırma ve çalışmaları desteklemektedir. Ayrıca din, felsefe ve Kelâm alanında seçkin ve başarılı eserlere her yıl ödül vermektedir.

Felsefe araştırmaları ve öğretimi bakımından Meşhed medreseleri en az Kum medreseleri kadar önemlidir. Meşhed medreselerinden yetişmiş, fakat aynı zamanda bir üniversite hocası olan Celâleddîn Aştîyânî (ö. 2006),²³ Meşhed medreselerindeki ulemanın tepkisine rağmen Molla Sadrâ'nın ve sonraki dönem filozoflarının eserlerini neşrederek İran'da İslâm Felsefesi'nin canlı kalmasında önemli bir hizmet ifa etmiştir. Aştîyânî'nin yetiştirdiği öğrenciler Meşhed'de felsefî faaliyetlerini sürdürmektedir. Meşhed'deki İslâmî Tebliğ Kurumu da felsefî araştırmalara ve felsefe öğretimine yönelik faaliyetlerde bu-

18 Muhammed Takî Misbâh Yazdî, *Şerh-i Nihâyeti'l-Hikme*, edit.: Abdurresûl Ubûdiyyet, Merkez-i Neşriyyât-ı Müessese Âmûzeşî ve Pejûheşî İmâm Humeynî, Kum 1385 (Şemsî).

19 Bk. <http://www.imamsadeq.org/html/moases/index.html> (erişim: 13.04.2009).

20 Cafer Sübhânî, *el-İlâhiyyât alâ hudâ'l-kitâb ve's-sunne ve'l-akl*, edit.: Hasan Muhammed Mekkî el-Âmilî, Müessese Ta'limâtî ve Tahkikâtî İmâm Sâdık, Kum 1384.

21 Bk. <http://www.imamsadeq.org> (erişim: 13.04.2009).

22 Bk. <http://ipoh.ir> (erişim: 13.04.2009).

23 Hayatı ve eserleri hakkında bk. <http://www.aftab.ir/lifestyle/view.php?id=76184> (erişim: 13.04.2009); *Zindegînâme ve hidemât-ı ilmî ve ferhengî merhûm üstâd seyîd celâleddîn aştîyânî*, Encümen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengî, Tahran 2006.

lunmakta, klasik İslâmî ilimler tahsili yapan öğrencilerin İslâm ve Batı Felsefesi ile aşinalık kazanması için üniversitelerden hocalar davet ederek kısa süreli seminerler düzenlemektedir.

3. Felsefe Hocaları

İmâm Humeynî ve Allâme Tabâtabâî'nin Hikmet-i Müteâliye geleneğine olan ilgisi ve meyli sebebiyle onların öğrencileri ve öğrencilerinin öğrencileri de aynı felsefi geleneğe yakınlık göstermişlerdir. Fakat son yıllarda İbn Sînâ felsefesine olan ilgi artmaktadır. Meşşâî felsefesi alanındaki çalışmaları ve eserleriyle iki şahsiyet önplana çıkmaktadır. Bunlardan ilki Hasan Saâdet Mustafavî olup halen İmâm Sâdık Üniversitesi Felsefe Bölümü başkanıdır. Bu kişi, felsefe tahsilini Necef medreselerinde yetmişmiş olan babasının yanında yapmıştır. Mustafavî'nin İbn Sînâ'nın *Şifâ'*ının *İlâhiyyât* bölümü üzerine verdiği dersler bir İran televizyonunda yayınlanmaktadır. Ayrıca İmâm Sâdık Üniversitesi'nde *İşârât* hakkındaki dersleri öğrencileri tarafından kitap haline getirilmiş ve basılmıştır.²⁴

Meşşâî felsefe geleneği bağlamında söz edilmesi gereken ikinci kişi Misbâh Yezdî'dir. Yezdî, Humeynî ve Tabâtabâî'nin öğrencisi olmakla birlikte Molla Sadrâ'nın Hikmet-i Müteâliye'sine karşı eleştirel bir yaklaşım sergilemiş, ancak asıl eleştirisini Meşşâî geleneğe yöneltmiştir.

Bu bağlamda Tahran Üniversitesi felsefe hocalarından Ahmed Bihîştî de zikredilmelidir. Bihîştî *İşârât* şerhi²⁵ ile günümüz İran'ında Meşşâî felsefenin gelişmesine büyük bir katkı yapmıştır.

Aynı zamanda Tabâtabâî'nin öğrencisi olan Seyyid Hüseyin Nasr (d. 1933), İslam Felsefesi alanındaki öncü çalışmalarıyla sadece İran'da değil İslam ve Batı dünyasında da tanınmış bir şahsiyettir. Halen George Washington Üniversitesi'nde İslamî Araştırmalar profesörü olan Nasr telif, çeviri ve tahkik türünden eserleri ve yetiştirdiği öğrencileri ile hem İran'da hem de İslam ve Batı dünyasında İslam Felsefesi araştırmalarının son otuz-kırk yılına mührünü vurmuştur. Ayrıca Nasr, İran'ın en önemli felsefe enstitülerinden birisi olan İran Felsefe ve

24 Seyyid Hâc Hasan Saâdet Mustafavî, *Şerh-i işârât ve tenbîhât; Namt-ı sevvom der bâb-ı nefis, İntişârât-ı Dânişgâh-ı İmâm Sâdık*, Tahran 1387 (Şemsi).

25 Bk. Ahmed Bihîştî, *Sun' ve ibdâ': Şerh ve tavzîh-i namt-ı pençom ez kitâb-ı "el-İşârât ve't-tenbîhât"*, Dânişgâh-ı Tehrân, Tahran 1385 (Şemsi).

Hikmet Enstitüsü'nün (*Encümen-i Hikmet ve Felsefe der Îrân*) kurucusudur.

Tabâtabâî'nin bir diğer seçkin öğrencisi olan Gulâmhüseyn İbrâhîmi Dînânî, Tahran Üniversitesi'nde felsefe profesörüdür. Dînânî İslam Felsefesi alanında çok sayıda eser kaleme almış olmakla birlikte daha ziyade İshrâk Felsefesi sahasındaki araştırmaları ve özellikle *Şu'â-ı endîşe ve şuhûd der felsefe-yi sühreverdî* (Sühreverdî'nin Felsefesinde Tefekkür ve Müşahede Işıkları) adlı eseri kitabı ile meşhurdur.²⁶

İshrak Felsefesi alanında yaptığı çalışmalarla tanınan bir diğer felsefe araştırmacısı Hüseyin Ziyâî'dir. Nasr'ın öğrencisi olan ve halen California Üniversitesi'nde İran Araştırmaları Kürsüsü'nün başkanlığını yürüten Zîâî'nin bu alanda pek çok eseri vardır. Ancak John Walbridge'le birlikte Sühreverdî'nin *Hikmetü'l-İshrâk*'ın İngilizce çevirisi²⁷ ve *Knowledge and Illumination: A Study of Suhrawardî's Hikmat al-Ishrâq*²⁸ adlı eseri ayrı bir öneme sahiptir.

Şüphesiz burada isimlerini zikrettiklerimiz dışında İran'da ve başka ülkelerde felsefî araştırma ve öğretim faaliyetlerinde bulunan pek çok İranlı araştırmacı vardır. Onlardan bir kısmına "felsefe enstitüleri ve felsefî yayınlar" başlığı altında işaret edecek olmakla birlikte, yine de bu çalışmanın kapsamı onların bütününden bahsetmeye imkan vermemektedir.

4. Felsefe Enstitüleri ve Felsefî Yayınlar

İlim ve felsefe enstitüleri İran felsefî hayatının vazgeçilmez unsurlarından birisidir. İran'da bu tür pek çok enstitü bulunmakla birlikte ikisi önplana çıkmaktadır: İran Felsefe ve Hikmet Enstitüsü (*Encümen-i Hikmet ve Felsefe der Îrân*)²⁹ ve Sadrâ İslâm Felsefesi Enstitüsü (*Bunyâd-ı Hikmet-i İslâmî-yi Sadrâ*).³⁰

Tahran'da bulunan İran Felsefe ve Hikmet Enstitüsü, 1974 yılında Seyyid

26 Gulâmhüseyn İbrâhîmi Dînânî, *Şu'â-ı endîşe ve şuhûd der felsefe-yi sühreverdî*, İntişârât-ı Hikmet, Tahran 1386 (Şemsî).

27 Bk. Sühreverdî, *The Philosophy of Illumination*, İngilizce çev.: John Walbridge ve Hüseyin Ziyâî (Hossein Ziai), Brigham Young University Press, Utah 2000.

28 Hüseyin Ziyâî (Hossein Ziai), *Knowledge and Illumination: A Study of Suhrawardî's Hikmat al-Ishrâq*, Scholars Press, Atlanta 1990.

29 Bu enstitünün Farsça ve İngilizce olarak düzenlenmiş web adresi, www.irip.ir (13.04.2009)'dur.

30 Bu enstitünün Farsça, Arapça ve İngilizce web adresi, www.mullasadra.org (erişim: 13.04.2009)'dur.

Hüseyin Nasr tarafından kurulmuştur. Bu enstitünün halihazırdaki başkanı Nasr'ın öğrencisi ve önemli bir felsefe araştırmacısı ve hocası olan Gulâmrızâ A'vânî'dir.³¹ Bu kuruluş doktora seviyesinde felsefe eğitimi vermek, ulusal ve uluslararası bilimsel toplantılar düzenlemek, halka açık felsefe seminerleri tertiplemek ve felsefi yayınlar yapmak suretiyle İslâm ve Batı felsefelerinin toplumun daha geniş kesimlerinde tanınmasını hedeflemektedir.

Yine Tahran'da bulunan ve Muhammad Hâmeney'in başkanlığını yürüttüğü Sadrâ İslâm Felsefesi Enstitüsü'nün kuruluş amacı, İslâm Felsefesi literatürünün ve özelde Molla Sadrâ'nın eserlerinin ilmî usullere uygun olarak tahkik ve neşrini ve başta Farsçaya ve İngilizceye olmak üzere farklı dillere tercümesini sağlamaktır. Bu kurum iki uluslararası ve birkaç ulusal felsefe sempozyumu düzenlemiş ve sunulan tebliğ metinlerini yayınlanmıştır. Ayrıca Farsça yılda dört kez çıkan *Hirednâme* adlı akademik bir dergi yayınlamaktadır. Dergide esasen Molla Sadrâ hakkında yazılmış makalelere yer verilmektedir.³²

Bu iki enstitü yanında, İslâm İlimleri ve Kültürü Akademisi'nin (*Pejûheşgâh-ı Ulûm ve Ferheng-i İslâmî*)³³ de İran felsefi hayatında önemli bir yeri vardır. Akademinin faaliyetleri daha ziyade Karşılaştırmalı İslâm ve Batı Felsefesi alanında yoğunlaşmakta ve bu alanda yapılan çalışmalara ve telif edilen eserlere destek vermektedir.

İran'daki felsefi yayınları birkaç başlık altında toplayabiliriz:

1. Tahkik Çalışmaları: İran'da İslâm felsefesi alanındaki tahkik ve neşir türü çalışmalar genelde şu filozofların eserleri üzerinde yoğunlaşmaktadır: İbn Sînâ, Sühreverdi, Nasîruddîn Tûsî, Molla Sadrâ ve ayrıca Devvânî, Deşteki ve Mîrdâmâd gibi Şiraz ve İsfahan Ekolü filozofları. Yazılı Mirasları Neşir Merkezi (*Defter-i Neşr-i Mîrâs-ı Mektûb*) ve Sadrâ İslâm Felsefesi Enstitüsü gibi kuruluşlar faaliyetlerini klasik İslâm filozoflarının eserlerinin tahkik ve neşrine teksif etmiştir. Bu bağlamda Ahmed Âbidî, Necefkulî Habîbî, Mehdi Muhakkık, Alî Avcebî, Muhammed Mişkât ve Abdullâh Nûrânî gibi isimlerin klasik eserlerin tahkik ve neşrinde büyük gayretleri olmuştur.
2. Şerhler ve Ders Kitapları: İran'da üzerine en çok şerh yazılan felsefi metin-

31 Bk. http://www.irip.ir/14831/sec_20/p_4.aspx?lang=Fa (erişim: 13.04.2009).

32 Dergi için bk. http://www.mullasadra.org/new_site/persian/Affiliated%20Section/Kheradnamehs/Kheradnameh.htm (erişim: 13.04.2009).

33 Bu enstitünün Farsça, Arapça ve İngilizce olarak düzenlenmiş web adresi, www.isca.ac.ir (erişim: 13.04.2009)'dir.

- ler şunlardır: İbn Sînâ'nın *İşârât'ı* ve *Şifâ'sının İlâhiyyât* bölümü, Molla Sadrâ'nın *Esfâr'ı*, Sebzvârî'nin *Şerhü'l-manzûme'si*, Tabâtabâî'nin *Bidâyetü'l-hikme* ve *Nihâyetü'l-hikme'si*. Bu eserleri ders kitabı olarak kullanan hocalar öğrencilerin onları daha kolay ve iyi anlamasını sağlamak amacıyla pek çok şerh yazmıştır. Bu şerhlerden bir kısmı bizzat hocalar tarafından kaleme alınmış, kimisi de öğrencileri tarafından tutulan ders notlarının kitap haline dönüştürülmesinden oluşmuştur. Örneğin Cevâdi Âmulî'nin *Esfâr'ın* ilk cildine yazdığı şerhi, öğrencisi Muhammed Takî Sübhânî tarafından dersteki şifahî açıklamalarının yazıya geçirilmesi sonucu ortaya çıkmıştır.³⁴ Yine Misbâh Yezdî'nin *Esfâr'ın* sekizinci cildine yazdığı şerhi öğrencisi Muhammed Saîdî Mehr tarafından teybe kaydedilen derslerinin deşifre edilmesi sonucu ortaya çıkmıştır.³⁵ Mustafavî'nin *İşârât* şerhi de aynı şekilde öğrencilerinin dersteki açıklamalarını yazıya geçirmeleri sonucu ortaya çıkmıştır. Diğer bazı şerhler temel itibarıyla metnin derste okutulması sonucu oluşmakla birlikte bizzat hoca tarafından kaleme alınmıştır. Bu tür şerhlere örnek olarak Tahran Üniversitesi felsefe profesörlerinden Hasan Melikşâhî'nin *İşârât'ın* Farsça çevirisi ve şerhini zikredebiliriz.³⁶ İki cilt olarak yayınlanan ve toplamda bin sayfayı geçen bu değerli şerhte, ilk olarak Arapça metin, sonra Farsça çevirisi, etimolojik ve semantik tahliller, felsefî açıklamalar verilmekte, İbn Sînâ'nın diğer eserlerinden açıklayıcı alıntılar yapılmakta ve önceki *İşârât* şârihlerinin açıklamalarına atıflarda bulunmaktadır. Yazar önsözde, *İşârât'ı* Tahran Üniversitesi'nde lisans, yüksek lisans ve doktora seviyelerinde yirmi beş yıl boyunca ders kitabı olarak okuttuğunu ve sonrasında bu eseri kaleme aldığını ifade etmektedir. Bu şerhin Türkçeye kazandırılmasının faydalı olacağını düşünüyoruz.
3. İslâm Felsefesi'nin klasik meselelerinin yeni bir bakış açısıyla incelenmesi ve tartışılmasına dayanan eserler: Bu meyanda Abdurresûl Ubûdiyyet'in çalışmaları dikkat çekmektedir. Ubûdiyyet'in Molla Sadra'nın varlığa ilişkin "teşkik" anlayışı hakkındaki değerli çalışması zikredilmelidir.³⁷ Bu tür

34 Cevâdi Âmulî, *Rahîk-i mahtûm: Şerh-i hikmet-i müteâliye*, edit.: Hamîd Parsânyâ, Tahran 1386 (Şemsî).

35 Muhammed Takî Misbâh Yezdî, *Şerhü'l-esfâr el-erba'a*, edit.: Muhammed Saîdî Mehr, İntişârât-ı Müessesesi Âmûzeşî ve Pejûheşî İmâm Humeynî, Kum 1996-2001.

36 Hasan Melikşâhî, *Tercüme ve şerh-i işârât ve tenbihât-ı ibn sînâ*, Surûş, Tahran 1385 (Şemsî).

37 Abdurresûl Ubûdiyyet, *Nizâm-ı hikmet-i sadrâyî; teşkik der vücûd*, Merkez-i İntişârât-ı Müessesesi Âmûzeşî ve Pejûheşî İmâm Humeynî, Kum 1383 (Şemsî).

eserlerde varlık, mahiyet, bilgi ve nedensellik gibi problemler ele alınmaktadır.

4. Karşılaştırmalı İslâm ve Batı Felsefesi alanındaki eserler: Daha önce de belirtildiği gibi, İslâmî İlimler ve İslâm Kültürü Akademisi'nin bu sahada önemli bir yeri vardır. Yine İslâm Kültürü ve Düşüncesi Araştırmalar Enstitüsü (*Pejûheşgâh-ı Ferheng ve Endîşe-i İslâmî*)³⁸ karşılaştırmalı felsefe araştırmalarına büyük önem vermekte ve bu alanda yapılmış çalışmalarını neşretmektedir. Bu enstitü, Karşılaştırmalı İslâm ve Batı Felsefesi alanında üç ayda bir neşrolunan *Kabesât*³⁹ adlı Farsça akademik bir dergi de çıkarmaktadır.
5. Arapça klasik ve modern dönem İslâm Felsefesi metinlerinin Farsça çevirileri: Muhammed Hâcevî'nin Molla Sadrâ'nın Arapça eserlerini çevirisi bu bağlamda mutlaka zikredilmelidir.⁴⁰
6. İran'da Batı Felsefesi alanında pek çok çalışma yapılmış ve neşredilmiştir. Eskiçağ, Ortaçağ, Yeniçağ ve Çağdaş Batı Felsefesi alanındaki başlıca eserler Farsçaya çevrilmiştir. Örneğin Platon'un hemen bütün eserleri Farsçaya çevrilmiştir. Batılı filozofların eserlerinin Farsçaya çevirisi ve Batı Felsefesi alanındaki özgün çalışmalar bağlamında Muhsin Cihângîrî, Haddâd Âdil, Rızâ Dâverî Erdekenî, Kerîm Müctehidî, Şerefüddîn Horâsânî ve Gulâmrızâ A'vânî önemli isimlerdir.
7. Felsefe Dersleri CD'leri ve Bilgisayar Programları: İran medreselerindeki felsefe öğretiminin klasik veya modern dönemde yazılmış temel İslâm Felsefesi metinlerinin şerh edilmesi şeklinde olduğunu belirtmiş, bu tür derslerin ses kayıt cihazlarıyla kaydedilerek kitaba dönüştürüldüğünü ifade etmiştik.

Kimi zaman bu ders kayıtları CD'lere aktarılarak İslâm Felsefesi alanında işitsel bir öğretim materyali olarak öğrencilerin, araştırmacıların ve felsefeye ilgi duyan herkesin istifadesine sunulmaktadır. İran'da bu felsefe öğretim tekniği oldukça yaygındır. Örneğin Misbâh Yezdî'nin *Âmûzeş-i felsefe* dersleri, İbn Sînâ'nın *Şifâ*'nın *Burhân ve İlâhiyyât* bölümüne dair şerh dersleri, yine Molla

38 Bu enstitünün Farsça, Arapça ve İngilizce olarak düzenlenmiş web adresi, <http://www.iict.ir> (erişim: 13.04.2009)'dir.

39 Derginin web adresi: <http://www.qabasat.org> (erişim: 13.04.2009).

40 Muhammed Hâcevî, *Tercüme-i hikmet-i müteâliye ve esfâr-ı erba'a*, İntişârât-ı Mevlâ, Tahran 1383-1384 (Şemsi).

Sadrâ'nın *Esfâr*'ının ikinci ve üçüncü cildine dair şerh dersleri *Durûs-ı hozevî* (Medrese Dersleri) adı altında Nûr-ı Zehra⁴¹ tarafından CD ortamına aktarılmış ve çoğaltılmıştır. Seyyid Rızâ Şîrâzî'nin *Şerhü'l-manzûme* dersleri aynı kurum tarafından CD'ye aktarılmış ve çoğaltılmıştır. Cevâdi Âmulî'nin *Esfâr*'ın ikinci, üçüncü ve dördüncü ciltleri üzerine yaptığı şerh dersleri *Rahîk-i mahtûm: Şerhu hikmet-i müte'âliye* ve *Mecmû-ı durûs-ı cevâdi âmulî* künyesiyle Merkez-i Neşr-i Esrâ⁴² tarafından CD'ye aktarılmış ve çoğaltılmıştır. Gulâmrızâ Feyyâzî'nin *Nihâyetü'l-hikme* şerhi dersleri İmâm Humeynî Eğitim ve Araştırma Enstitüsü⁴³ tarafından CD'ye aktarılmış ve çoğaltılmıştır. Bu CD'ler piyasada mevcut olup adı geçen kurumlardan tedarik edilebilmektedir. Ancak CD'lere kaydedilen bu derslerin tamamı Farsçadır.

Bu başlık altında felsefe dersleri CD'leri yanında bilgisayar programlarından da bahsetmek istiyoruz. 1990 yılında Muhammed Hâmeney tarafından kurulan ve merkezi Kum'da bulunan İslâmî İlimler Bilgisayar Araştırma Merkezi (*Merkez-i Tahkîkât-ı Kâmpitûrî Ulûm-ı İslâmî*)⁴⁴ Tefsir, Kıraat, Hadis, İslâm Hukuku, İslâm Tarihi, İslâm Mezhepleri Tarihi, Tasavvuf, Kelâm ve İslâm Felsefesi alanlarında bilgisayar programları üretmektedir.

Bu kuruluş tarafından İslâm Felsefesi ve Batı Felsefesi alanında üretilmiş birkaç programdan bahsetmek istiyoruz:

1. *Nûrî'l-hikme: Ferheng-i mevzûî hikmet-i islâmî* (Hikmet Işığı: İslâm Felsefesi Konulu Sözlüğü): Felsefe, Kelam, Mezhepler Tarihi, İslam Hukuku, Edebiyat vs. alanlarında Arapça, Farsça, İngilizce, Fransızca ve Latince yirmi binin üzerinde terim içerdiğini söylemekle yetinelim.
2. *Kitâbhâne-i hikmet-i islâmî* (İslâm Felsefesi Kütüphanesi): Program Aristoteles, Plotinus, Fârâbî, İbn Sînâ, Sühreverdi, İbn Rüşd, İbn Bâcce, Şehrezûrî, Fahreddîn Râzî, Nasîruddîn Tûsî, Devvânî, Mîrdâmâd, Molla Sadrâ, Kutbuddîn Râzî ve Sebzvârî vs. gibi filozofların eserlerini ve birkaç Arapça felsefe sözlüğü içermektedir. Toplam 210 adet eser ihtivâ eden program kelime arama imkânı da sunmaktadır.
3. *Kitâbhâne-i kelâm-ı islâmî* (Kelâm Kütüphanesi).

41 Bu kurumun web adresi: www.noorozahra.com (erişim: 13.04.2009).

42 Bu kurumun web adresi: www.esra.ir (erişim: 13.04.2009).

43 Bu kurumun web adresi: <http://www.qabasat.org> (erişim: 13.04.2009).

44 Web adresi: www.noorsoft.org (erişim: 13.04.2009).

4. *Noor English Library* (Nur İngilizce Kütüphane): Bu program tamamen İngilizce olup Platon, Aristoteles gibi İlkçağ, Plotinus ve St. Augustin gibi Ortaçağ ve John Locke, Kant, Nietzsche gibi Yeni ve Modern çağ filozoflarına ait 162 adet İngilizce eser içermektedir. Eserler yazar, eser ve konu adına göre üç liste halinde sıralanmış olup kelime arama imkânı bulunmaktadır.

5. Felsefe Karşıtlığı

İslâm dünyasında felsefe karşıtlığı kökleri eskiye uzanan bir fenomendir. Nitekim Gazâlî'nin Meşşâî filozoflara yönelttiği eleştiriler ve sonuçları malumdur. Sühreverdî'nin katlinin sebeplerinden birisi, felsefî fikirleridir. Molla Sadrâ felsefe karşıtlarının baskısına dayanamayarak Şiraz'dan ayrılmış ve Kum yakınlarındaki bir köyde yaşamaya mecbur kalmıştır. Tabâtabâî herkese açık felsefe derslerini iptal etmek ve bu derslerini gizli bir şekilde sürdürmek zorunda kalmıştır. Günümüzde de İran'da felsefe karşıtlığı var olmakla birlikte eski şiddetini kaybetmiştir. Felsefe aleyhtarlığı özellikle Kum ve Meşhed medreselerinde görülmektedir.

Günümüz Meşhed medreselerindeki felsefe aleyhtarlığı Mîrzâ Mehdî İsfehânî'nin felsefe karşıtı söylem ve duruşuna dayanmaktadır. İsfehânî başlangıçta, Tabâtabâî'nin de tasavvuf hocası olan Mîrzâ Alî Agâkâdî'nin öğrencilerinden olmakla birlikte sonraları çetin bir felsefe muhalifi olmuş ve hakikate ulaşmanın biricik yolunun Kur'ân ve sünnete yönelmek, Kur'ân ayetleri üzerinde tefekkür etmek ve Hz. Peygamber(s)'den ve imamlardan gelen rivayetler üzerinde yoğunlaşmak olduğuna kâil olmuştur.

İsfehânî'nin kendisinin ve yine Şeyh Müctebâ Kazvînî ve Şeyh Mahmûd Halebî gibi doğrudan veya dolaylı talebelerinin düşünceleri "Tefkîk Ekolü (*Mekteb-i Tefkîk*)" olarak bilinen felsefe karşıtı akımın temelini oluşturmaktadır. Ekol taraftarları, hakikate ulaşırma yollarından dinî ve felsefî-tasavvufî metot arasında keskin bir ayırım yaptığından ve ikinci metodu saf dinî hakikati bulanıklaştırdığını iddia ettiklerinden bu şekilde isimlendirilmiştir. Ancak ifade edilmelidir ki ekol taraftarlarının pek de hoşlanmadığı bu adlandırma, kendisi de bu ekolün sıkı bir muhalifi ve eleştirmeni olan Muhammed Rızâ Hakîmî'ye aittir. Hakîmî bu isimlendirmeyi ilk olarak *Keyhân-ı ferhengî*'deki (Kültür Dün-

yası) makalesinde ve *Mekteb-i tefkîk*⁴⁵ adlı kitabında kullanmış ve sonrasında ekol bu isimle bilinip anılır olmuştur.

İsfehânî'nin eleştirileri ilk makamda Molla Sadrâ'ya ve onun ekolüne mün-tesip filozoflara yöneliktir. İsfehânî daha özeldir bu filozofların ayetlerin ve hadislerin felsefî yönelişle tefsir edilmesine karşı çıkmaktadır. Tefkîk Ekolü taraftarları Kur'an ve hadislerin anlaşılması ve yorumlanmasında felsefî düşüncenin yeri olmadığına ve bu ikisi arasında kesin bir sınır çekilmesi gerektiğine inanmaktadır.

Tefkîk Ekolü taraftarlarının felsefe karşıtlığının yakın geçmişteki önemli bir tezahürü olarak 1980li yıllarda Humeynî'nin televizyonda yayınlanan Fâtîha Sûresi tefsir derslerine karşı çıkması zikredilebilir. Humeynî, Fâtîha Sûresi'ni İbn Arabî'nin vahdet-i vücûd düşüncesi ve Molla Sadrâ'nın Hikmet-i Müteâliyesi temelinde ve tefsir rivayetlerinden de faydalanarak tefsir etmiş ve bu durum Meşhed ve Kum medreselerindeki Tefkîk Ekolü taraftarlarının sert tepkisiyle karşılaşmıştır. Tepkilerin şiddetinden dolayı Humeynî tefsir programına son vermiştir.

Tefkîk Ekolü'nün fikirleri hakkında İran'da birçok yüksek lisans ve doktora tezi yapılmıştır. İrşâdînyâ'nın eleştirel tezi, Nevrûzî'nin karşılaştırmalı tezi ve Muvahhîdî'nin deskriptif tezi bu konuda yapılmış tezlerin başlıcalarıdır. İlk iki tez İmâm Sâdık Üniversitesi'nde, son tez ise Âzâd Üniversitesi Bilimler ve Araştırmalar Birimi'nde yapılmıştır. Bu ekol hakkında önemli çalışmalar yapan diğer araştırmacılar arasında Seyyid Caferseyyidân, Muhammad Rızâ Hakîmî ve Muhammed Alî Rahîmiyân'ı zikredebiliriz.

Sonuç

İran'da felsefî hayat her zaman canlı olmakla birlikte bu canlılık yakın tarihte İslam Devrimi ile birlikte daha da artmıştır. Bunda İmâm Humeynî, Allâme Tabâtabâî ve Murtazâ Mutahharî gibi devrimin siyâsî ve fikrî liderlerinin felsefeye olan derin ilgisi önemli bir rol oynamıştır. İran'da ulemanın devlet idaresindeki güçlü konumunu muhafaza etmesi ve felsefenin geleneksel din öğretimi müfredatının aslî bir cüzü olmasına paralel olarak felsefe arkasındaki devlet desteğini muhafaza etmiştir.

---

45 Muhammed Rızâ Hakîmî, *Mekteb-i tefkîk*, Tahran 1370.

Humeynî ve Tabâtabâî'nin Molla Sadrâ felsefesine olan meylî neticesinde İran'da felsefî hayat 1990lı yıllara gelinceye kadar bu filozofun eserleri ve fikirleri çevresinde şekillenmiştir. Ancak 1990lı yıllardan itibaren felsefî ilgi ve çalışmalarında çeşitlilik artmış; Hikmet-i Müteâliye yanında, Meşşâî ve İshrâkî Felsefe, Batı Felsefesi, Karşılaştırmalı İslâm ve Batı Felsefesi alanında önemli çalışmalar yapılmıştır.

İran üniversitelerindeki ilk felsefe hocaları medrese menşeli olduğundan üniversitelerde felsefe öğretimi yakın zamana kadar medreselerde olduğu gibi metin merkezli yürütülmüştür. Ancak 1990lı yıllardan itibaren bu yöntem yanında özellikle yüksek lisans ve doktora seviyelerinde konu ve problem merkezli felsefe öğretim yöntemi de uygulanmaya başlamıştır.

Medrese ve üniversitelere ek olarak İran'da felsefî araştırma ve öğretimin yapıldığı bir diğer kurum felsefe enstitüleridir. 1974 yılında Seyyid Hüseyin Nasr'ın kurduğu İran Hikmet ve Felsefe Enstitüsü İran'ın en köklü felsefe enstitüsüdür. Bu ve diğer felsefe enstitüleri formal öğretim ve araştırmalarla felsefenin derinleşmesine katkıda bulunduğu gibi halka açık seminer ve konferanslar vasıtasıyla felsefenin yaygınlaşmasına da katkı yapmaktadır.